

І.І. Припхан

старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАХИСТУ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ

Норми суспільної моралі є найпоширенішим різновидом соціальних норм та принципів поведінки, в основі яких вироблені умовами життя погляди, уявлення різних соціальних верств, націй про добро та зло, про справедливість, обов'язок, чесність та інші цінності, що безпосередньо пов'язані з духовним життям суспільства. Нині українське суспільство увійшло у стадію розвитку, при якій змінюються, а в окремих випадках деформуються ціннісні орієнтації як окремих громадян, так і соціальних груп, що часто негативно впливає на формування моральних принципів життєдіяльності, особливо молодого покоління. Все це вимагає подальшого удосконалення механізму юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі в Україні.

Нагадаємо, що у відповідності зі ст.1 Закону України «Про захист суспільної моралі» суспільна мораль – це система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість [1].

Актуальність дослідження даного питання зумовлена, по-перше, системотворчим характером міжгалузевого субінституту юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі, по-друге, важливістю захисту суспільної моралі в сучасному суспільстві.

Метою нашого дослідження є з'ясування сутності, особливостей та механізму реалізації юридичної відповідальності за порушення

законодавства у сфері захисту суспільної моралі, вироблення рекомендацій з удосконалення відповідного правового субінституту.

В основі відповідальності, в т. ч. юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі, лежить аксіома, у відповідності з якою співіснування індивідів у суспільстві передбачає необхідність виконання ними певних правил, вимог поведінки, що забезпечують нормальне функціонування суспільства. Індивід, як представник певного соціуму, повинен узгоджувати свої інтереси і вчинки із загальновизнаними та загальноприйнятими в даному суспільстві цінностями. Якщо ж індивід порушує встановлені правила поведінки, то суспільство, зауважує Р. Мухаєв, змушене заявити про своє ставлення до вчинків особи та сформувані загальноприйнятій систему соціальної відповідальності [2, с.489].

Будь-яка відповідальність – це право та обов'язок особи здійснити власний вибір поведінки відповідно до тих норм, що існують в суспільстві та усвідомити необхідність відповідальності перед суспільством за свій вибір у разі недодержання вимог соціальних норм.

Вибір індивідом тієї чи іншої форми поведінки створює певні правовідносини. У свою чергу, вступ суб'єктів у такі правовідносини породжує їх певні правові зв'язки з іншими суб'єктами, а, отже, вибудовує певну систему прав і обов'язків, які мають взаємний характер. Це, підкреслює Р. Косолапов, породжує відповідальність за виконання своїх зобов'язань перед іншою стороною [3, с.72,].

Отже, юридична відповідальність, яка настає за порушення норм права, є видом соціальної відповідальності, яка настає за порушення різних соціальних норм (права, моралі, релігії, звичаїв, традицій, корпоративних норм). Сутність юридичної відповідальності полягає у застосуванні до правопорушників передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються державним примусом.

У юридичній науці прийнято виділяти позитивну та негативну юридичну відповідальність. Позитивна юридична відповідальність – це вид юридичної відповідальності, який є відповідною реакцією держави та суспільства на здійснене соціально-корисне правомірне діяння особи у вигляді застосування різних заходів правового заохочення [4, с.36]. У

свою чергу, негативну юридичну відповідальність розглядають як особливий вид юридичної відповідальності, що є відповідною реакцією суспільства та держави на здійснене особою винне протиправне діяння в формі застосування до неї заходів державного примусу, серед яких заходи особистого (позбавлення волі), майнового (штраф) та організаційного (звільнення) характеру [4, с.39].

В науковій літературі конституційна та конституційно-правова відповідальність розглядаються як самостійні види юридичної відповідальності, але їх характеристика у наукових джерелах є досить розмита, а тому, ці види відповідальності часто ототожнюють. Спробуємо з'ясувати, який із цих різновидів відповідальності застосовується за порушення юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі.

Виконання приписів конституційного права забезпечується практично всіма видами юридичної відповідальності. З цього погляду конституційна відповідальність може трактуватися як юридична відповідальність. Поняття конституційно-правової відповідальності, зауважує В.М. Шаповал вужче, ніж поняття відповідальності за порушення норм конституційного права. Водночас цей вид юридичної відповідальності пов'язаний не лише з порушеннями конституційно-правових норм [5, с.433].

Вітчизняна наука має певні теоретичні здобутки у дослідженнях конституційної відповідальності та її інститутів, чинним конституційним законодавством встановлені окремі підстави конституційної відповідальності, які властиві тільки цьому виду юридичної відповідальності, проте цього ще недостатньо для реального забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Досі конституційна відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності не визнана на законодавчому рівні, що негативно впливає на її практичну реалізацію. Крім цього, через відсутність належної нормативно-правової основи та механізму реалізації конституційної відповідальності значна кількість порушень Конституції та законів України залишається без відповідного реагування. Тому перед наукою конституційного права стоїть нагальна потреба ліквідувати ці прогалини та сформулювати цілісну

концепцію конституційної відповідальності.

Конституційна відповідальність спрямована на забезпечення верховенства Основного Закону держави і входить до системи гарантій правової охорони конституції, у зв'язку з чим О. Скакун підкреслює, що юридичною основою конституційної відповідальності є норми Конституції України, які є нормами прямої дії [6, с.472], а Т. Зражевська розглядає конституційну відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності, що дістає вираження у пріоритетності захисту найважливіших відносин, а також можливості настання несприятливих наслідків для суб'єктів конституційного права, що порушили (чи таких, що прагнуть порушити) норми конституційного законодавства [7, с.26].

Звідси випливає, що конституційна відповідальність – це необхідність настання несприятливих наслідків за невиконання (неналежне виконання) суб'єктами права своїх конституційних обов'язків і за зловживання своїми конституційними правами [8, с.8].

Конституційно-правова відповідальність як складова юридичної відповідальності завжди пов'язана з порушеннями певних юридичних норм, без чого неможливе її застосування, тобто використання відповідного примусового заходу, реалізація санкції певної правової норми [9, с.289]. Отже, конституційно-правова відповідальність – це самостійний, встановлений у нормах конституційного права України, вид юридичної відповідальності, спрямований насамперед на забезпечення правової охорони Конституції України, який передбачає необхідність для суб'єктів конституційного правопорушення відповідати за свою юридично значущу поведінку, що реалізується у сфері конституційно-правових відносин [10, с.93].

Конституційно-правова відповідальність є функціональним інститутом конституційного права, що об'єднує сукупність конституційно-правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері проспективної та ретроспективної юридичної відповідальності деліктоздатних суб'єктів за порушення норм конституційного права України, є важливим елементом гарантій усіх основних інститутів конституційного права, що виступають її об'єктами. Конституційно-правова відповідальність є особливим механізмом правового захисту та

охорони Конституції України та чинного конституційного законодавства. Конституційно-правова відповідальність. Джерелами цього виду відповідальності є не лише норми Конституції України, а й усі інші конституційно-правові норми, об'єктивовані в системі чинного конституційного законодавства. Конституційно-правова відповідальність характеризується особливими процесуальними формами реалізації [11, с.120].

На думку В. Погорілка та В. Федоренка, конституційно-правова відповідальність визначається як самостійний вид юридичної відповідальності, що передбачає належне і сумлінне виконання суб'єктами конституційного права своїх обов'язків (позитивний аспект) або настання негативних наслідків чи небажаної зміни конституційно-правового статусу для цих суб'єктів за порушення норм чинного конституційного права (негативний аспект) [11, с.118].

Деякі науковці стверджують, що конституційно-правова відповідальність має політичний характер; є основним інститутом публічного права; настає як у випадку вчинення правопорушення, так і при невиконанні обов'язку; є засобом охорони та захисту Конституції [12, с.302].

Інші вважають за доцільне відрізнити конституційну відповідальність (за порушення конституційних норм) і власне конституційно-правову відповідальність. В їх розумінні, перша включає всі види юридичної відповідальності, спирається на сукупність існуючих правових санкцій і в цьому відношенні може сприйматися як юридична відповідальність; а друга є самостійним видом юридичної відповідальності, а отже, складовою частиною першої [13, с.51].

Конституційно-правовій відповідальності притаманний системотворчий характер, тобто вона, по-перше, визначає загальні принципи юридичної відповідальності за порушення законодавства України для інших видів юридичної відповідальності; по-друге, передбачає самостійні конституційні санкції як міру юридичної відповідальності за конституційний делікт. Підстави конституційно-правової відповідальності мають свої особливості, зокрема підставою ретроспективної відповідальності є юридичний факт конституційного

делікту, тобто протиправного винного діяння суб'єкта конституційного права, що являє собою сукупність конкретно визначених складових елементів. Коло суб'єктів конституційно-правової відповідальності є вужчим за коло суб'єктів конституційного права [11, с.118].

Конституційна відповідальність, на відміну від конституційно-правової, не має політичного характеру і її реалізація особою не пов'язана з політичною діяльністю та у даному випадку не може мати політичного забарвлення. Це можна сказати про конституційну відповідальність, що настає при порушенні норм про громадянство та статус біженців, норм, які передбачають право людини на освіту, на охорону здоров'я, на шлюб, на житло, на захист суспільної моралі тощо.

Аналіз положень Конституції України свідчить, що коло суб'єктів конституційної відповідальності значно ширше за коло органів державної влади, посадових осіб, суб'єктів політичної діяльності, що несуть політичну чи конституційно-правову відповідальність (статті 3, 19, 68).

Таким чином, ст. 68 Основного Закону, яка встановлює обов'язок кожного члена суспільства неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей і є нормативною підставою конституційної відповідальності індивідів, у тому числі відповідальності за порушення норм суспільної моралі. Дана підстава конкретизується у нормах цивільного, адміністративного та кримінального права. Фактичною підставою такої відповідальності є правопорушення, тобто юридичний факт неправомірної поведінки.

Конституційна відповідальність має за мету забезпечення єдності суб'єктивного та об'єктивного у конституційних правовідносинах – відповідності поведінки суб'єктів конституційних правовідносин конституційно-правовим нормам. Мета механізму реалізації конституційної відповідальності передбачає забезпечення конституційного правопорядку, а також законності. При розгляді законності як особливого соціального явища суспільного життя, самостійного елемента механізму державно-правового регулювання, це явище у правовій державі можна визначити як режим (стан) відповідності суспільних відносин законам і підзаконним актам. Вони не повинні

суперечити нормам права, видаються в інтересах усього суспільства і здійснюються усіма учасниками правовідносин [4, с.133]. Звідси і розуміння механізму реалізації юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі, який є сукупністю пов'язаних між собою нормативних, інституційних, функціональних та ідеологічних елементів, за допомогою яких забезпечується право на нормальний розвиток особистості на основі норм суспільної моралі, право на захист суспільної моралі, а в разі вчинення фізичними чи юридичними особами конституційного правопорушення – застосування правових санкцій з метою забезпечення конституційного правопорядку та законності.

Механізм реалізації юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі спрямований на забезпечення свідомого використання громадянами своїх прав, виконання обов'язків, що обумовлює реалізацію у першу чергу позитивної (перспективної) конституційної відповідальності. У разі неправомірного посягання громадянином на конституційно-правові засади захисту суспільної моралі, у дію вступає механізм реалізації негативної (ретроспективної) конституційної відповідальності у формі правових санкцій.

На нашу думку, до складу механізму конституційної відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі мають входити наступні елементи: 1) сукупність правових норм, що визначають конституційно-правові засади захисту суспільної моралі (серед них особливе місце посідають норми, які встановлюють межі правового захисту суспільної моралі, невиконання яких є підставою для застосування санкцій); 2) правові норми, які визначають форми протиправної діяльності у сфері суспільної моралі; 3) органи державної влади та громадські інституції, які здійснюють контроль за дотриманням норм суспільної моралі фізичними та юридичними особами з метою своєчасного реагування на протиправні дії останніх; 4) нормативно визначена процесуальна форма розгляду справ про відповідальність за порушення конституційно-правових засад захисту суспільної моралі; 5) органи правосуддя, до компетенції яких входить розгляд справ за фактом

порушення норм суспільної моралі і винесення по них рішень.

Розглядаючи механізм конституційної відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі, вважаємо за доцільне більш системно об'єднати правові норми, які визначають право кожного на вільний розвиток своєї особистості у межах норм суспільної моралі, визначають її зміст, а також включити сюди правові норми, які визначають особливості позитивної (перспективної) відповідальності у сфері суспільної моралі. Таку сукупність норм пропонується визначити як нормативний (регулятивний) елемент механізму реалізації конституційної відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі.

Норми, що лежать в основі нормативного елемента механізму реалізації юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі, становлять конституційно-правові норми, які викладені в: 1) Конституції України; 2) Законі України «Про захист суспільної моралі»; 3) інших законах та підзаконних нормативно-правових актах. Таким чином, на законодавчому рівні встановлюється відповідальність як межа реалізації свободи, яка полягає у виборі лише таких форм діяльності, які не заборонені Конституцією і законами України. Тобто, певні права і свободи у сфері суспільної моралі одночасно межують з певними заборонами.

Нормативний елемент механізму реалізації конституційної відповідальності закріплює і негативну (ретроспективну) конституційну відповідальність за порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі, однак така відповідальність визначена лише на рівні правових норм, оскільки настає тільки за вчинення передбачених у правових нормах правопорушень та супроводжується застосуванням правових санкцій. Іншими словами, вона настає тоді, коли громадяни чи юридичні особи вийшли за рамки свободи, визначені позитивною відповідальністю. Прикладом негативної конституційної відповідальності є ч.1 ст.2 Закону України «Про захист суспільної моралі», в якій визначено, що «Виробництво та обіг у будь-якій формі продукції порнографічного характеру в Україні забороняються» [1].

Дослідження змісту юридичної відповідальності за порушення

законодавства у сфері захисту суспільної моралі передбачає з'ясування її внутрішньої структури, елементного складу. Зміст будь-якого виду юридичної відповідальності обов'язково становлять: суб'єкти, об'єкти, фактичні й формальні підстави, загально соціальні та юридичні наслідки тощо.

Загальновизнаним в юридичній науці є визначення підстав юридичної відповідальності як сукупності обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою і належною [14, с. 476]. До числа таких обставин відносять нормативну і фактичну підстави юридичної відповідальності. Нормативною підставою конституційної відповідальності треба визнати порушення приписів, що містяться у нормах конституційного законодавства, але Конституція держави не може бути єдиним джерелом зазначеного виду відповідальності, вона покликана регламентувати лише основи усіх видів відповідальності. Зміст норм конституційного законодавства підтверджує, що питання юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі одержують в ньому подальшу конкретизацію. Така конкретизація спостерігається в Законі України «Про захист суспільної моралі».

Фактичною підставою настання юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі у конституційному праві є скоєння конституційного делікту в цій сфері, під яким слід розуміти суспільно небезпечно, протиправне, винне діяння (дію або бездіяльність), яке посягає на право на захист суспільної моралі, за вчинення якого передбачена конституційна відповідальність.

У якості об'єкту конституційних правопорушень виступає конституційна законність і правопорядок як складові елементи конституційного ладу. Об'єктивну сторону в конституційному делікті по аналогії з визначенням об'єктивної сторони інших правопорушень утворює протиправність діяння, яка юридично виражає суспільну небезпеку або шкідливість того чи іншого проступку.

Відтак необхідно визначити органи державної влади та громадські інституції, які здійснюють контроль за дотриманням законодавства у сфері захисту суспільної моралі, а також органи правосуддя, до компетенції яких входить розгляд справ у даній сфері. Сукупність

суб'єктів, які забезпечують державний та громадський контроль у сфері конституційної відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі, пропонується визначити як інституційний елемент механізму реалізації такої відповідальності.

Нормативно визначену процесуальну форму розгляду справ про відповідальність за порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі доцільно розглядати як сукупність процедур та порядків, пов'язаних з реалізацією конституційної відповідальності (як позитивної, так і негативної відповідальності), тобто як функціональний елемент механізму реалізації конституційної відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі.

Вважаємо за доцільне виділити також нормативно-аксіологічний елемент механізму реалізації відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі, який включає свідоме ставлення суб'єктів конституційних правовідносин до реалізації своїх прав та виконання обов'язків перед іншими суб'єктами конституційних відносин (позитивна відповідальність), а також готовність нести відповідальність за вчинення конституційних правопорушень у сфері захисту суспільної моралі (негативна відповідальність).

Отже, юридична відповідальність за порушення законодавства у сфері захисту засад суспільної моралі знаходить свій вияв саме у формі конституційної, а не конституційно-правової відповідальності і володіє при цьому специфічними особливостями та механізмом реалізації.

Література

1. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20 листопада 2003 р. // Відомості Верховної ради України.—2004.—№14.—Ст. 192.
2. Мухаев Р.Т. Теория государства и права: [учебник] / Рашид Тазитдинович Мухаев — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. — 543 с.
3. Косолапов Р.И. Свобода и ответственность / Р. И. Косолапов, В. С. Марков. — М.: Политиздат, 1969. — 95 с.
4. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах: [монографія] / Н.М. Оніщенко, Т.І. Тарахонич, Н.М. Пархоменко, Л.О. Макаренко / [за заг. ред. Н. М. Оніщенко].—К.: Видавництво «Юридична думка», 2009.—216 с.
5. Шаповал В. Відповідальність конституційна / Володимир Миколайович Шаповал // Юридична енциклопедія: В 6-ти т. / [гол. редкол.: Ю.С. Шемшученко] — К.:

Укр. енцикл. – Т. 1: А–Г. – 1998.— С.433-434.

6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник] / Ольга Федорівна Скакун; [пер. з рос. С.О. Бураковський]. - 2-е вид. - Х. : КОНСУМ, 2005. - 656 с.
7. Зражевская Т.Д. Проблемы правовой ответственности государства / Татьяна Дмитриевна Зражевская // Государство и право. – 2000. – № 3. – С. 26 – 30.
8. Колосова Н.М. Конституционная ответственность в Российской Федерации: ответственность органов государственной власти и иных субъектов права за нарушение конституционного законодательства Российской Федерации / Нина Михайловна Колосова.– М. : Городец, 2000. – 192 с.
9. Кутафин О.Е. Источники конституционного права Российской Федерации / Олег Емельянович Кутафин.—М.: Юристъ, 2002.—348 с.
10. Майданник О. Конституційно-правова відповідальність: поняття, ознаки, підстави, суб'єкти / Олена Олексіївна Майданник // Право України. - 2001. - № 2. –С.92-95.
11. Погорілко В. Ф. Конституційно-правова відповідальність / Погорілко В.Ф., В.Л. Федоренко // Правова держава: Щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К.: Юридична книга, 2002. — Вип. 13. — С.114-130.
12. Загальна теорія держави і права: (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції): [навч. посіб.] / За ред. О.В Зайчука, Н. М. Оніщенко -К.: Юрінком Інтер, 2008. – 400 с.
13. Шаповал В. М. Перспективи розвитку науки конституційного права в Україні / Володимир Миколайович Шаповал // Право України. – 1996. – № 9. – С. 49 – 53.
14. Шаповалова О.І. Межі здійснення суб'єктивного цивільного права / Ольга Іванівна Шаповалова // Наукові праці.— Том 69.— Випуск 56.— Політичні науки. Правознавство. – С. 199-201.

Анотація

Припхан І.І. Особливості юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі. – Стаття.

У статті автор досліджує поняття та особливості юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі, розкриває сутність механізму реалізації юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі та характеризує його складові елементи.

Ключові слова: суспільна мораль, законодавство, юридична відповідальність, механізм реалізації юридичної відповідальності.

Аннотация

Припхан И.И. Особенности юридической ответственности за нарушение законодательства в сфере защиты общественной морали. – Статья.

В статье автор исследует понятие и особенности юридической ответственности за нарушение законодательства в сфере защиты общественной

морали, раскрывает сущность механизма реализации юридической ответственности за нарушение законодательства в сфере защиты общественной морали и характеризует его составные элементы.

Ключевые слова: общественная мораль, законодательство, юридическая ответственность, механизм реализации юридической ответственности.

Summary

Prypkhan I.I. Features of legal responsibility are for violation of legislation in the field of defense of public morality. – Article.

In the given article the author investigates a concept and features of legal responsibility for violation of legislation in the field of defense of public morality, exposes essence of mechanism of realization of legal responsibility for violation of legislation in the field of defense of public morality and characterizes him component elements.

Key words: public morality, legislation, legal responsibility, mechanism of realization legal.

